

۸۷/۱/۱۰۸۲۷۵
۸۷/۱/۲۵

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده معماری و شهرسازی
گروه بازسازی

عنوان:

مستندسازی تحولات شهر هویزه بعد از

بازسازی پس از جنگ

(۱۳۶۵-۱۳۸۶)

استاد راهنما:

دکتر سید محسن حبیبی

استاد مشاور:

دکتر شریف مطوف

دانشجو:

سید سعید رضا سید حسین شیرازی

کتابخانه شهید بهشتی
گروه بازسازی

۱۳۸۸ / ۱ / ۲۱

نیمسال اول ۸۸-۱۳۸۷

۱۱۵۳۳۳

چکیده

مسئله بازسازی مناطق آسیب دیده پس از سوانح طبیعی و غیر طبیعی از جمله مسائل مهمی است که در دنیا مورد توجه بوده و مطالعات فراوانی در این زمینه انجام شده است. در کشور ما نیز مسئله بازسازی به ویژه در مناطق آسیب دیده از جنگ تحمیلی در ادوار مختلف مطرح بوده است. مستندسازی و ارزیابی مدیریت بازسازی پس از جنگ از اقدامات لازم و مهمی است که نتایج ارزشمندی را در اختیار ما خواهد گذاشت و استفاده از تجربیات آن می تواند ارائه دهنده درسهای مفیدی برای بازسازیهای دیگر باشد تا نقایص گذشته رفع و نکات مثبت آن تقویت گردد.

شهر هویزه نیز از جمله شهرهایی بود که در دوران جنگ تحمیلی توسط دشمن اشغال و به صورت کامل تخریب شد. این شهر پس از آزادسازی و در حین جنگ تحمیلی (سال ۱۳۶۱) از نو ساخته شد در ارزیابی که به فاصله کوتاهی از بازسازی شهر صورت پذیرفت (۱۳۶۷) نارضایتی ساکنین، ناخرسندی مسئولین محلی، انتقاد شدید صاحبانظران و عدم کارائی شهر به طور کلی ذکر گردیده است.

در چنین زمینه ای تحقیق حاضر تعریف شدت تابه ارزیابی طرح بازسازی شهر هویزه و بررسی روند تحولات معماری بازسازی شهر جنگزده هویزه در ۲۰ سال گذشته در ارتباط با جنگ و برنامه ریزی های بازسازی پس از جنگ پردازد.

نتایج تحقیق حاضر نشان می دهد که با توجه به جمیع شاخصهای تعریف شده جهت ارزیابی شهر هویزه، برنامه بازسازی و اجرای آن موفقیت آمیز نبوده و اثرات آن به شکل نارضایتی مردم حتی پس از بیست و چند سال قابل مشاهده است.

مهمترین دلایل عدم توفیق طرح بازسازی شهر هویزه را می توان عدم جلب مشارکت مردمی در فرآیند بازسازی شهر و نیز عدم انجام مطالعات فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و حتی اقلیمی بر شمرد.

مستندسازی و ارزیابی مدیریت بازسازی پس از جنگ از اقدامات لازم و مهمی است که نتایج ارزشمندی را در اختیار ما خواهد گذاشت و استفاده از تجربیات آن می تواند ارائه دهنده درسهای مفیدی برای بازسازی های دیگر باشد تا نقایص گذشته رفع و نکات مثبت آن تقویت گردد. یقیناً بازسازی شهرهای مناطق جنگزده خوزستان پس از جنگ تحمیلی همچون دیگر بازسازی ها، تجارب خاص و منحصر به فردی را به دنبال داشته است.

در جریان جنگ تحمیلی، خسارت های اساسی به شهرهای واقع در نوار مرزی با کشور عراق وارد شد. تعدادی از این شهرها با خاک یکسان گردیده و تعدادی دیگر نیز با ادامه جنگ به صورت مخروبه درآمدند. شهر هویزه از جمله این شهرها بود که در سال های آغازین جنگ توسط نظامیان دشمن اشغال و با خاک یکسان شد. شدت ویرانی در این شهر به حدی بود که پس از آزادی این شهر و در حین دوران جنگ، اجرای یک برنامه بازسازی ضروری می نمود؛ بنا به گفته حضرت امام خمینی (ره) که «بازسازی را هم چیزی مثل جنگ بدانید»، به بازسازی مناطق جنگزده بیش از پیش توجه گشت. بازسازی هویزه در سال ۱۳۶۱ آغاز شد.

مستند سازی تجارب بازسازی شهر هویزه و بررسی و ارزیابی آن در بستر و شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی مربوطه و ارتباط اقدامات انجام گرفته و تغییر و تحولات بازسازی پس از جنگ تحمیلی امری است که پرداختن به آن جهت جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته امری ضروری است.

واژه مستند سازی در بازسازی مناطق جنگزده مورد بی مهری و شاید فراموشی واقع شده است و می توان اعتراف نمود که در طرح های بازسازی به مستند سازی کم بها داده شده است. سابقه مستند سازی طرح های بازسازی مناطق جنگزده به چند تحقیق دانشگاهی محدود از جمله ارزیابی بازسازی قصر شیرین توسط حسن احمدی، ارزیابی بازسازی شهر مهران توسط محمد عزیزی، ارزیابی عملکرد بازسازی مناطق جنگزده استان خوزستان با تاکید بر شهرستان آبادان توسط فردوس رفیعی و ارزیابی بازسازی شهر هویزه توسط شریف مطوف بر می گردد. این مطالعات نیز صرفاً در حد تحقیقات دانشگاهی بوده و نتایج آنها تاثیری در اصلاح طرح های شهری نداشته است.

ارزیابی انجام شده توسط دکتر مطوف که به فاصله کوتاهی پس از اتمام برنامه بازسازی شهر هویزه انجام شد، نشان داد که تجربه بازسازی هویزه نوعی روش آمرانه و اقتدارگرایانه بازسازی بود که بدون مشارکت مردم صورت پذیرفت. مردم پس از بازگشت به محل سکونت خود مشاهده کردند که آنچه ساخته شده در تطابق با نیازها و فرهنگشان نیست. از آنجا که خود من دانشجوی رشته معماری با گرایش بازسازی بوده و مدتی نیز در جنوب کشور زندگی کرده و با سنن و آداب این مناطق تا حدی آشنا هستم، تمایل داشتم همین موضوع را پس از گذشت ۲۰ سال مجدداً بررسی کرده و بازسازی شهر هویزه را این بار در گذر زمان و پس از تغییر و تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی فراوان ارزیابی کنم.

به منظور انجام این تحقیق در دو نوبت مختلف در حین انجام تحقیق (سالهای ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷) از شهر هویزه بازدید صورت پذیرفت. جهت ثبت مشاهدات از ابزاری چون عکاسی و تهیه کروکی استفاده شده است. همچنین در طول این بازدیدها، عکس هایی از وضعیت بافت شهری و نحوه استفاده از فضاهای بازسازی شده تهیه شده است. علاوه بر مشاهدات، مصاحبه و گفتگوهایی با مردم محلی و مسئولین جهت آشنایی با مسایل

و مشکلات آنان انجام شد. همچنین با توجه به پیش‌زمینه نگارنده در زمینه معماری در این تحقیق سعی شد تا معماری کالبدی شهر بازسازی شده به شکل تخصصی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. علاوه بر آن برای ارزیابی رضایت مردم از بازسازی شهر هویزه پرسشنامه‌هایی بین مردم شهر توزیع شد و پس از جمع‌آوری بررسی‌ها و تحلیل‌های آماری روی این داده‌ها انجام شد تا نقاط قوت و ضعف بازسازی مشخص شود.

بر خود لازم می‌دانم در اینجا از اساتید گرانقدرم آقایان دکتر حبیبی، دکتر مطوف، دکتر زرگر، دکتر فلاحی و دکتر احمدی که در حین انجام تحقیق از رهنمودهای ارزشمندشان بسیار بهره بردم، تشکر و قدردانی نمایم. امید دارم که نتایج و یافته‌های این تحقیق برای متولیان طرح‌های بازسازی در ادامه تلاش‌هایشان مفید باشد.

سید سعید رضا سید حسین شیرازی

بهمن ماه ۱۳۸۷

فهرست

۲	چکیده .....
۱۱	فصل اول .....
۱۲	۱-۱ مقدمه .....
۱۲	۲-۱ بیان مساله .....
۱۳	۳-۱ سئوالات تحقیق .....
۱۳	۴-۱ فرضیه‌های تحقیق .....
۱۴	۵-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق .....
۱۵	۶-۱ اهداف تحقیق .....
۱۶	۷-۱ روش تحقیق .....
۱۸	۸-۱ شرح واژگان کلیدی .....
۲۱	فصل دوم .....
۲۲	۱-۲ مقدمه .....
۲۲	۲-۲ مفهوم ارزیابی .....
۲۳	۳-۲ انواع ارزیابی .....
۲۴	۴-۲ وظایف و عملکردهای ارزیابی طرحهای شهری .....
۲۵	۵-۲ مفهوم بازسازی و سابقه آن در کشور .....
۲۶	۶-۲ مراحل بازسازی .....
۲۶	۷-۲ ارزیابی پروژههای بازسازی .....
۲۷	۸-۲ تفاوت سانحه جنگ و برنامه بازسازی آن با سایر سوانح .....
۲۸	۹-۲ انواع روش‌های ارزیابی .....
۲۸	۱-۹-۲ روشهای ماتریس برای تحلیل سریع .....
۲۹	۲-۹-۲ روش فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی .....
۳۱	۳-۹-۲ روش رویکرد چارچوب منطقی .....
۳۲	۴-۹-۲ مدل اصلاحشده چارچوب منطقی .....
۳۳	۵-۹-۲ تحلیل S.W.O.T .....
۳۵	۱۰-۲ مستندسازی درس آموخته‌های برنامه‌های بازسازی .....
۳۶	۱۱-۲ پیشینه موضوع .....
۳۶	۱-۱۱-۲ ارزیابی بازسازی مناطق جنگزده نیجریه .....
۳۷	۲-۱۱-۲ بازسازی پس از جنگ در عراق مطالعه موردی شهر نجف اشرف .....
۳۹	۳-۱۱-۲ بازسازی پس از جنگ در شهرهای اروپایی لوهاور و درسدن .....
۴۰	۴-۱۱-۲ طرح بررسی بازسازی روستاهای جنگزده استان خوزستان .....
۴۱	۵-۱۱-۲ بررسی و ارزیابی بازسازی شهر دهلران .....
۴۲	۶-۱۱-۲ برنامه ریزی برای بازسازی پس از جنگ: درسهای گرفته شده از کشور انگلستان (۱۹۴۰) .....
۴۴	۷-۱۱-۲ بازسازی پس از جنگ - اقدامات مشارکتی به منظور بازسازی روستاهای لبنان .....
۴۸	۸-۱۱-۲ ارزیابی عملکرد مناطق جنگزده استان خوزستان با تاکید بر شهرستان آبادان .....
۴۹	۹-۱۱-۲ ارزیابی بازسازی شهر هویزه .....
۵۰	۱۲-۲ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری .....
۵۴	فصل سوم .....
۵۵	۱-۳ مقدمه .....
۵۵	۲-۳ موقعیت جغرافیایی .....

۵۷	..... ۳-۳ اقلیم شناسی
۵۷	..... ۴-۳ جغرافیای تاریخی
۵۸	..... ۵-۳ ویژگیهای اجتماعی
۵۹	..... ۱-۵-۳ تحولات جمعیتی
۶۱	..... ۲-۵-۳ تحولات اجتماعی و فرهنگی
۶۱	..... ۶-۳ مذهب
۶۲	..... ۷-۳ نوع فعالیت و وضع اقتصادی
۶۲	..... ۱-۷-۳ تحولات اقتصادی
۶۳	..... ۸-۳ مرفولوژی هویزه
۶۴	..... ۹-۳ سابقهٔ سانحهٔ جنگ در هویزه
۶۴	..... ۱۰-۳ بررسی مسکن سنتی هویزه
۶۴	..... ۱-۱۰-۳ کلیات
۶۵	..... ۲-۱۰-۳ مسکن سنتی
۶۸	..... ۳-۱۰-۳ سازماندهی درونی و نحوه توزیع فضاها در مسکن "سنتی"
۶۸	..... ۴-۱۰-۳ بررسی فضاهای اصلی درون واحدهای مسکونی
۷۰	..... ۶-۱۰-۳ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۷۱	..... فصل چهارم
۷۲	..... ۱-۴ مقدمه
۷۲	..... ۲-۴ معرفی سانحه جنگ در هویزه
۷۲	..... ۱-۲-۴ آغاز جنگ
۷۲	..... ۲-۲-۴ اهمیت استراتژیک منطقه هویزه
۷۲	..... ۳-۲-۴ جنگ در هویزه
۷۳	..... ۴-۲-۴ آزادسازی هویزه (عملیات بیتالمقدس)
۷۳	..... ۵-۲-۴ تخریبها و دیگر تاثیرات جنگ تحمیلی
۷۵	..... ۳-۴ مراحل بازسازی مناطق جنگ‌زده کشور
۷۶	..... ۴-۴ اهداف بازسازی
۷۶	..... ۵-۴ طراحی و برنامه‌ریزی در راه رسیدن به اهداف بازسازی
۷۷	..... ۶-۴ اولویتهای بازسازی
۷۷	..... ۷-۴ بازسازی هویزه
۷۹	..... ۱-۷-۴ نیروی انسانی
۷۹	..... ۲-۷-۴ طرح و بافت شهر
۷۹	..... ۳-۷-۴ شبکه ارتباط داخل شهر
۸۰	..... ۴-۷-۴ نحوه تقسیم اراضی
۸۰	..... ۵-۷-۴ واحدهای مسکونی
۸۱	..... ۶-۷-۴ سطح زیربنای واحدها
۸۱	..... ۷-۷-۴ طرح منازل مسکونی
۸۲	..... ۸-۷-۴ خیابانها و معابر
۸۳	..... ۹-۷-۴ مطالعات مهندسی زلزله
۸۳	..... ۸-۴ نتایج ارزیابی بازسازی شهر هویزه در سال ۱۳۶۷
۸۵	..... فصل پنجم
۸۶	..... ۱-۵ مقدمه

۸۶	۲-۵ آماده نمودن طرح ارزیابی
۸۷	۳-۵ روش و ابزارهای ارزیابی
۸۹	۴-۵ تعیین شاخص های ارزیابی
۹۰	۵-۵ تعیین معیارهای تفصیلی
۹۱	۶-۵ انجام ارزیابی
۹۲	۷-۵ ارزیابی کالبدی معماری بازسازی شده در ۲۰ سال اخیر هویزه پس از جنگ
۹۲	۱-۷-۵ بررسی بافت شهری
۹۳	۲-۷-۵ مقایسه نحوه توزیع الگوی فضاها در واحدهای مسکونی
۹۹	۳-۷-۵ مصالح بکار رفته
۱۰۰	۴-۷-۵ سیلاب ها و عدم استفاده از ایزولاسیون
۱۰۱	۵-۷-۵ کف سازی و همسایگی و حیاط در منازل مسکونی
۱۰۴	۶-۷-۵ بررسی عرض معابر
۱۰۷	۷-۷-۵ پلان های بکار رفته و تغییرات آنها
۱۰۹	۸-۷-۵ بررسی خانه های مسکونی بازدید شده در هویزه
۱۱۲	۸-۸ تجزیه و تحلیل مطالعات میدانی (پرسشنامه ها)
۱۱۳	۱-۸-۵ مشخصات عمومی پاسخگوها
۱۱۶	۲-۸-۵ استقرار و مکانیابی شهر
۱۱۸	۳-۸-۵ شکل مناسب و انعطاف پذیر بافت شهری
۱۲۲	۴-۸-۵ معماری شهر
۱۳۶	۵-۸-۵ تاسیسات زیربنایی
۱۴۰	۶-۸-۵ واحد مسکونی
۱۴۹	۷-۸-۵ حل مساله مالکیت در بدو امر بازسازی
۱۴۹	۸-۸-۵ استفاده از مشارکت مردم در تمام مراحل بازسازی
۱۵۳	۹-۸-۵ بازسازی اقتصادی
۱۵۶	۱۰-۸-۵ حفظ هویت و تداوم تاریخی شهر
۱۵۹	۱۱-۸-۵ تقویت روابط اجتماعی - فرهنگی
۱۶۱	۱۲-۸-۵ ارزیابی بازسازی شهر هویزه با در نظر گرفتن تمام معیارها
۱۶۳	۹-۵ بررسی فرضیه های تحقیق
۱۶۸	فصل ششم
۱۶۸	نتیجه گیری
۱۶۹	۱-۶-۱ مقدمه
۱۶۹	۲-۶-۲ استقرار و مکانیابی شهر
۱۶۹	۳-۶-۳ شکل مناسب و انعطاف پذیر بافت
۱۶۹	۴-۶-۴ معماری شهری (طراحی شهری)
۱۷۰	۵-۶-۵ تاسیسات زیر بنایی
۱۷۰	۶-۶-۶ واحد مسکونی
۱۷۰	۷-۶-۷ حل مسئله مالکیت در بدو امر بازسازی
۱۷۰	۸-۶-۸ استفاده از مشارکت مردم در تمام مراحل بازسازی
۱۷۰	۹-۶-۹ بازسازی اقتصادی
۱۷۱	۱۰-۶-۱۰ حفظ هویت و تداوم تاریخی شهر
۱۷۱	۱۱-۶-۱۱ تقویت روابط اجتماعی- فرهنگی

- ۱۲-۶- ارزیابی بازسازی شهر هویزه با در نظر گرفتن تمام معیارها ۱۷۱
- ۱۳-۶- نتیجه نهایی ۱۷۲
- منابع و مأخذ ۱۷۳

بازسازی مناطق جنگزده از سال ۱۳۶۱ تا کنون فعالیت پر فراز و نشیبی را پشت سر گذاشته و در طول این مدت، بازسازی شاهد تغییرات در سیاست‌ها و روش‌های اجرایی در همه ابعاد بوده است و از این رهگذر تجربیات بسیاری به دست آمده است.

عدم وجود تحقیقات جدی و مداوم بر روی عملکرد بازسازی در مناطق حادثه دیده بخصوص پس از تحقق امر بازسازی، موجب گردیده علیرغم وجود تجربه سالهای طولانی بازسازی مناطق آسیب‌دیده، مجدداً پس از وقوع هر حادثه‌ای (زلزله، سیل، جنگ) تصمیماتی اتخاذ گردد که به نحو اسفباری تکرار اشتباهات گذشته بوده و پس از هر حادثه‌ای همان روالی طی شود که در حوادث پیشین انجام گرفته بود.

پژوهش و ارزیابی عملکردها و تجربیات بازسازی مناطق حادثه دیده عاملی در جهت جلوگیری از تکرار اشتباهها در آینده می‌باشد. به ویژه آنکه کشور ما در منطقه‌ای واقع شده که به طور دوره‌ای هر چند گاهی، حادثه‌ای بزرگ باعث تخریب وسیع و جابجایی سکونتگاهها می‌گردد.

بازسازی مناطق جنگزده موضوعی بسیار پیچیده‌تر از بازسازی مناطق آسیب‌دیده از حوادث طبیعی می‌باشد. خصوصاً بازسازی مناطق آسیب‌دیده از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران که در برگیرنده محدوده جغرافیایی حدود ۱۲۰۰ کیلومتر در طول و ۸۰ کیلومتر عمق و شامل ۸۷ شهر و ۲۶۷۶ روستا بوده است.

فرایندهای برنامه‌ریزی، طراحی و نیز اجرای بازسازی، همچون دیگر فرایندهای مهندسی نیازمند آن است که با استفاده از روش‌های هدف‌مند و علمی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و نقاط قوت و ضعف آن شناسایی گردد. آموخته‌های این ارزیابی باید در یک چارچوب نظام‌مند مستند شوند تا برای مراجعات بعدی قابل استفاده باشند. در نتیجه فعالیت‌های ارزیابی و مستندسازی در حوزه معماری و شهرسازی، علی‌الخصوص بازسازی پس از سانحه - همچون بسیاری از حوزه‌های دیگر - از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

چنانکه دیویس می‌نویسد "از مهم‌ترین روش‌های ارتقای برنامه‌های بازسازی پس از وقوع بحران‌ها نیز، ارزیابی پس از اتمام پروژه‌های بازسازی است." «توجیه اولیه کاربرد تحلیل‌های ارزیابی، ایجاد زمینه مناسب و فراهم آوردن ابزار لازم برای تصمیم‌گیری‌های اصولی‌تر است. این عامل در تدوین برنامه‌های بازسازی که فرصت چندانی برای تصمیم‌گیری وجود ندارد، نمود بیشتری دارد». لذا اهمیت ارزیابی در اثرگذاری آن بر بهبود طرح‌ها و تصمیمات آتی مشخص می‌شود.

آغاز جنگ تحمیلی با فاصله کمی پس از انقلاب اسلامی، باعث ویرانی بیشتر شهرهای خوزستان و تعداد زیادی از روستاها گردید. درگیری ۸ ساله در جنگی ویرانگر و اشغال قسمتهایی از خاک خوزستان توسط دشمن، ویرانی فراوانی برای مراکز جمعیتی به بار آورد. شهر هویزه در دشت آزادگان توسط نظامیان دشمن با خاک یکسان شد. این شهر توسط آستان قدس رضوی به صورت شهر جدیدی با ۱۸۰۰ واحد مسکونی ۲ و ۳ خوابه به جای شهر ویران شده بدون دخالت و حضور مردم و مسئولین محلی ساخته و تحویل مردم گردید. از آن زمان تا کنون شهر هویزه شاهد تغییرات بسیاری از سوی ساکنین آن بوده است. این تغییرات به گونه بوده است که اکنون پس از گذشت ۲۰ سال از بازسازی شهر، هیچ شباهتی بین شهر بازسازی شده پس از جنگ و وضعیت کنونی آن دیده نمی‌شود. البته این تحولات همچنان در حال انجامند، بررسی این تغییرات و تحولات و عوامل تاثیر گذار در آن در ابعاد مختلف موضوع این تحقیق بوده که در دوره زمانی ۲۰ سال اخیر آن به انجام خواهد رسید.

ساختار تحقیق حاضر به صورت زیر است:

در فصل اول کلیات تحقیق شامل موضوع و صورت مساله، ضرورت انجام تحقیق، اهداف اصلی تحقیق، سوالات و فرضیات اصلی تحقیق و روش به کار گرفته شده برای انجام تحقیق بیان خواهد شد.

در فصل دوم ادبیات موضوع تحقیق مرور خواهد شد. ابتدا مفهوم ارزیابی و انواع روش‌های ارزیابی تشریح شده و سپس مفهوم بازسازی مورد اشاره قرار می‌گیرد. بخش بعدی که قلب این فصل را تشکیل می‌دهد با تلفیق این دو مفهوم به ارزیابی پروژه‌های بازسازی اختصاص دارد و نمونه‌هایی از طرح‌های بازسازی انجام شده در ایران و جهان معرفی خواهد شد. در انتها شاخص‌های ارزیابی برای تحقیق حاضر معرفی می‌گردند.

در فصل سوم ابتدا منطقه مورد مطالعه یعنی شهر هویزه معرفی شده و ویژگی‌های جغرافیایی، اقلیمی، تاریخی، اجتماعی و اقتصادی آن بیان می‌شود. در ادامه به سابقهٔ سانحهٔ جنگ در این منطقه اشاره می‌شود و در انتهای فصل نحوه سازماندهی فضاها و عناصر مسکن سنتی شهر هویزه معرفی می‌شود.

در فصل چهارم ابتدا سانحه جنگ و تخریب ناشی از آن با تاکید بر شهر هویزه توضیح داده شده و سپس برنامه بازسازی شهر هویزه معرفی می‌شود.

فصل پنجم که بخش عمده‌ای از تحقیق را به خود اختصاص می‌دهد شامل دو بخش است. در بخش اول نگارنده با توجه به پیش‌زمینه معماری، معماری کالبدی شهر جدید را بررسی می‌کند و در بخش دیگر با انجام بررسی‌های آماری بر روی داده‌های حاصل از پرسشنامه‌های پیر شده توسط اهالی شهر، بازسازی شهر هویزه ارزیابی شده و صحت و سقم فرضیه‌های تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در نهایت در آخرین فصل نتیجهٔ مطالعات و تحقیقات انجام شده بیان می‌شود و راهکارهایی جهت بهبود بازسازی در موارد مشابه پیشنهاد می‌شود.

فصل اول

کلیات

در این فصل کلیات تحقیق بیان خواهد شد؛ به اینصورت که ابتدا موضوع و صورت مسأله تحقیق بیان می‌شود و سپس به ضرورت انجام تحقیق پرداخته خواهد شد. پس از آن اهداف اصلی تحقیق ذکر خواهد شد. در ادامه ضمن بیان اجمالی فرضیات تحقیق و سوالاتی که این تحقیق در پی پاسخگویی به آنها است، روش به کار گرفته شده برای انجام پژوهش تشریح می‌شود. در پایان این فصل واژگان کلیدی به کار رفته در این تحقیق شرح داده خواهد شد.

۱-۱ مقدمه

جنگ تحمیلی که به فاصله کوتاهی پس از وقوع انقلاب اسلامی رخ داد، موجب تخریب و ویرانی بسیاری از شهرها و روستاهای مناطق جنوبی و غربی کشور گردید. مبارزه با رژیم بعثی عراق طی ۸ سال و اشغال قسمت‌هایی از خاک خوزستان توسط این رژیم، منجر به ویرانی بسیاری از مراکز جمعیتی این استان شد؛ شهر هویزه از جمله این شهرها بود که در سال‌های آغازین جنگ توسط نظامیان دشمن اشغال و با خاک یکسان شد. شدت ویرانی در این شهر به حدی بود که پس از آزادی این شهر و در حین دوران جنگ، اجرای یک برنامه بازسازی ضروری می‌نمود؛ هویزه در بهار سال ۱۳۶۱ از نو ساخته شد (مطوف، ۱۳۶۷).

مسئله بازسازی مناطق آسیب دیده پس از سوانح طبیعی و غیر طبیعی از جمله مسائل مهمی است که در دنیا مورد توجه بوده و مطالعات فراوانی در این زمینه انجام شده است. در کشور ما نیز مسئله بازسازی به ویژه در مناطق آسیب دیده از جنگ تحمیلی در ادوار مختلف مطرح بوده است. در سال‌های اخیر بعد از هر سانحه‌ای که باعث تخریب مراکز جمعیتی شده است، اقدام به امر بازسازی توسط دولت و یا به صورت مردمی یا ترکیبی از این دو صورت گرفته است. لذا می‌توان بیان داشت که در کشور ما تجربه‌های متعددی در زمینه بازسازی مناطق آسیب دیده وجود دارد. اما متأسفانه با وجود چنین تجربه‌هایی، کمبود پژوهش‌ها و تحقیقات علمی در این زمینه (به خصوص پس از تحقق امر بازسازی) و از آن مهم‌تر فقدان مستندسازی این تجربیات، باعث شده است که تصمیمات اتخاذ شده پس از وقوع هر سانحه طبیعی و غیرطبیعی تکرار اشتباهات گذشته بوده و آموخته‌های حاصل از تجربیات پیشین هیچ تاثیری در روند اتخاذ تصمیمات مناسب جهت بهبود امر بازسازی ندارد.

مستندسازی و ارزیابی مدیریت بازسازی پس از جنگ از اقدامات لازم و مهمی است که نتایج ارزشمندی را در اختیار ما خواهد گذاشت و استفاده از تجربیات آن می‌تواند ارائه دهنده درس‌های مفیدی برای بازسازی‌های دیگر باشد تا نقایص گذشته رفع و نکات مثبت آن تقویت گردد. یقیناً بازسازی شهرهای مناطق جنگ‌زده خوزستان پس از جنگ تحمیلی همچون دیگر بازسازی‌ها، تجارب خاص و منحصر به فردی را به دنبال دارد. پژوهش حاضر سعی دارد ضمن مستند سازی تجارب بازسازی شهر هویزه و بررسی و ارزیابی آن در بستر و شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی مربوطه و به تحلیل ارتباط اقدامات انجام گرفته و تغییر و تحولات بازسازی پس از جنگ تحمیلی تا زمان حاضر بپردازد.

۱-۲ بیان مسأله

چنانکه ذکر شد شهر هویزه در دوران جنگ تحمیلی توسط دشمن اشغال و به صورت کامل تخریب شد. کالبد شهر هویزه پیش از وقوع جنگ تحمیلی در تعاملی تنگاتنگ با تاریخ این شهر، سنت‌های فرهنگی و مذهبی آن، وضعیت اقتصادی ساکنان آن و موقعیت جغرافیایی آن بود. در جنگ تحمیلی این کالبد به میزان زیادی از

بین رفت. انتظار می‌رفت برنامه بازسازی توجه ویژه‌ای به از نو ساختن کالبد شهر معطوف دارد تا در نتیجه آن حفظ و تداوم زندگی معمول بومیان منطقه تضمین شده و در صورت امکان از فرصت استفاده شود و شرایط زندگی ساکنان بهبود نیز پیدا کند.

اما این امر متحقق نشد. مجریان بازسازی (آستان قدس رضوی) که از خراسان آمده بودند، اگر چه در آن شرایط دشوار زحمات زیادی برای بازسازی شهر و قابل سکونت کردن آن کشیدند، اما به دلیل آنکه در فرایندهای طراحی و ساخت شهر از مشارکت مردم منطقه استفاده نشد نتیجه کار چندان رضایتبخش نبود. در ارزیابی که به فاصله کوتاه‌تری از بازسازی شهر صورت پذیرفت (۱۳۶۷) نارضایتی ساکنین، ناخرسندی مسئولین محلی، انتقاد شدید صاحب‌نظران و عدم کارایی شهر به طور کلی ذکر گردیده است.

در ۲۰ سال گذشته اتفاقاتی افتاده که برخی در ارتباط مستقیم با نحوه بازسازی بوده و برخی دیگر اگرچه ارتباط مستقیمی با بازسازی نداشته‌اند اما اثرات غیر مستقیم خود را در نتیجه حاصل از بازسازی بروز داده‌اند. در این پژوهش تلاش خواهد شد که تاثیرات این اتفاقات بر برنامه بازسازی مورد بررسی قرار گرفته و بازسازی شهر هویزه پس از ۲۰ سال مجدداً مورد ارزیابی قرار گیرد.

۳-۱ سئوالات تحقیق

انجام این تحقیق به منظور پاسخگویی به سئوالاتی پیرامون تحولات صورت گرفته پس از بازسازی شهر هویزه است که اهم این سئوالات به شرح ذیل می‌باشد:

۱- میزان بهره‌گیری از مشارکت مردم در مراحل مختلف بازسازی چقدر بوده است؟ و این امر تا چه حد بر تحقق خواسته‌های مردم تاثیرگذار بوده است؟

۲- سازندگان هویزه (آستان قدس رضوی) تا چه حد ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی منطقه را مورد مطالعه قرار داده‌اند و تاثیر انجام این مطالعات یا عدم انجام آن بر میزان موفقیت طرح چه بوده است؟

۳- به چه میزان به ویژگی‌های بومی و سنت‌های محلی در برنامه‌های بازسازی شهری توجه شده است؟

۴- با توجه به عدم مشارکت مردم در برنامه بازسازی واحدهای مسکونی، میزان رضایت آنان از ساخت و ساز واحدهای مسکونی چقدر است؟

۴-۱ فرضیه‌های تحقیق

با بررسی ادبیات موضوع بازسازی و نیز تحقیق در مطالعات موردی با موضوع مشابه با تحقیق حاضر و نیز با توجه به نتایج مشاهدات صورت گرفته نگارنده از تحولات صورت گرفته پس از بازسازی شهر جنگزده هویزه، می‌توان موارد ذیل را به عنوان فرضیات تحقیق عنوان نمود:

۱- تحقق خواسته‌های مردم به میزان مشارکت آنها در امر بازسازی وابسته است. در برنامه بازسازی شهر هویزه به دلیل آنکه توجه کمی به این مساله شده، نتیجه کار رضایتبخش نبوده است.

۲- پاسخگویی به نیازهای واقعی مردم در نتیجه انجام مطالعات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی از سوی سازندگان و مجریان بازسازی قبل از طراحی و در نتیجه شناخت جامعه صورت خواهد پذیرفت. در برنامه بازسازی هویزه اگر چه مطالعاتی توسط سازندگان پیش از انجام عملیات بازسازی انجام شده اما این مطالعات

کافی نبوده و منجر به شناخت مناسب از ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و حتی اقلیمی منطقه نشده و در نتیجه این امر بر حاصل کار نتیجه اثر منفی گذاشته است.

۳- عدم توجه به ویژگی‌های فرهنگی در طرح بازسازی منجر به از دست رفتن بخشی از آداب فرهنگی مردم هویزه شده است.

۴- با توجه به عدم مشارکت مردم در برنامه بازسازی واحدهای مسکونی خود، میزان رضایت آنان از ساخت و ساز واحدهای مسکونی پایین است.

۱-۵ اهمیت و ضرورت تحقیق

فرایندهای برنامه‌ریزی، طراحی و نیز اجرا، همچون دیگر فرایندهای مهندسی نیازمند آن است که با استفاده از روش‌های هدفمند و علمی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و نقاط قوت و ضعف آن شناسایی گردد. این یافته‌ها در ادامه باید در یک چارچوب نظام‌مند مستند شوند تا برای مراجعات بعدی قابل استفاده باشند. در نتیجه فعالیت‌های ارزیابی و مستندسازی در حوزه معماری و شهرسازی - همچون بسیاری از حوزه‌های دیگر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

توجیه اولیه کاربرد تحلیل‌های ارزیابی، ایجاد زمینه مناسب و فراهم آوردن ابزار لازم برای تصمیم‌گیری‌های اصولی‌تر است. این عامل در تدوین برنامه‌های بازسازی که فرصت چندانی برای تصمیم‌گیری وجود ندارد، نمود بیشتری دارد (طاهری و علیزمانی، ۱۳۸۲).

تکنیک‌های متعددی برای ارزیابی وجود دارد و کشورهای پیشرفته سابقه‌ای نسبتاً طولانی در به‌کارگیری چنین تکنیک‌هایی جهت ارزیابی پروژه‌ها و برنامه‌های خود دارند. با این وجود به این امر در ایران کمتر توجه شده و پروژه‌ها و طرح‌ها به ندرت مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

چنانکه دیویس می‌نویسد "از مهم‌ترین روش‌های ارتقای برنامه‌های بازسازی پس از وقوع بحران‌ها نیز، ارزیابی پس از اتمام پروژه‌های بازسازی است" (دیویس ۱۹۸۰). اما متأسفانه به علت شرایط خاص پس از سانحه و بازسازی، برنامه‌ها و اقدامات صورت گرفته کمتر ثبت می‌شوند. این امر به علاوه عدم توجه کافی به مقوله "ارزیابی پس از بازسازی" باعث می‌شود تا نتایج حاصل از برنامه‌های اجرا شده بررسی و تحلیل نشوند. به همین دلیل در تجربه‌های بعدی خطاهای انجام شده در تجربیات پیشین تکرار می‌شود و باعث اتلاف سرمایه‌ها و منابع فراوانی می‌گردد. از اینرو چنانچه طرح‌های بازسازی به صورت علمی ارزیابی شده و سپس دزس آموخته‌های حاصله مستندسازی گردند، امکان وقوع خطا در برنامه‌ها و تصمیمات آتی به میزان قابل توجهی کاهش می‌یابد. در مورد بازسازی شهر هویزه تاکنون اظهار نظرهای متفاوتی ارائه شده است و ارزیابی کیفیت بازسازی شهر موضوع مباحثات نسبتاً زیادی بوده است. با این وجود جدای از شیوه برخورد شخصی بیشتر این مباحث با مقوله جنگ و بازسازی پس از آن، از نظر زمانی این تحقیق در نوع خود جدید بوده و با بررسی مقالات گذشته سعی دارد تا اطلاعات و اسناد مدارک موجود را علاوه بر گردآوری بروز نماید. این پژوهش در پی آن است که از تجارب تحقیقات گذشته بهره‌گیری نماید و در ادامه آنها قرار بگیرد.

تجربه بازسازی هویزه نوعی روش آمرانه و اقتدارگرایانه بازسازی را نشان می‌دهد که بدون مشارکت مردم صورت پذیرفته است. مردم پس از بازگشت به محل سکونت خود مشاهده کردند که آنچه ساخته شده در تطابق با نیازها و فرهنگشان نیست. در نتیجه لازم است ریشه‌های ناراضی بودن مردم و میزان ضرورت مشارکت آنان در برنامه‌های بازسازی مورد تحقیق و بررسی قرار بگیرد. به بیانی تحقیق حاضر کوششی است در این راستا. نگارنده از آنجا که دانشجوی رشته شهرسازی با گرایش بازسازی است و خود مدتی در ماهشهر

زندگی کرده و با سنن و آداب این مناطق تا حدی آشنا است تمایل داشت تا این موضوع را به عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد خود انتخاب نماید.

باید توجه داشت که برنامه‌های بازسازی، تاثیرات بلند مدتی بر جامعه سانحه دیده خواهد گذاشت و اشاره به این نکته ضروری است که توجه به جنبه‌های اقتصادی و فرهنگی دارای اهمیت بسیار می‌باشد که متاسفانه مسئولان بازسازی با پرداختن به مسأله مشاغل مربوط به مسکن، که ممکن است از اولویت های اول زندگی مردم سانحه دیده نباشد و با کم توجهی به مسائل مهم‌تری که تمامی جنبه‌های زندگی را در بر می‌گیرند، سبب بروز مشکلات عدیده و دراز مدت در جامعه سانحه دیده می‌شوند و زندگی مردم را در چالش‌های اساسی قرار می‌دهند. نکته دیگر اینکه طرح‌ها و برنامه‌های معماری و شهرسازی باید در مراحل مختلف زمانی مورد ارزیابی قرار بگیرند؛ چه بسا ممکن است برخی آثار و تاثیرات حاصل از طرح یا برنامه در ارزیابی که بلافاصله پس از اجرای طرح انجام می‌گردد، نمود پیدا نکند؛ حال آنکه در بلند مدت ممکن است چنین آثاری ظهور کنند. در تحقیق حاضر نگارنده در پی پاسخ به این پرسش بوده است که گذشت زمان و روند حرکتی جامعه چه تاثیری در کارایی یک برنامه بازسازی خواهد داشت.

در نهایت باید بیان نمود که موفقیت در کلیه طرح و برنامه‌های عمرانی و از جمله طرح‌های بازسازی پس از سانحه، مستلزم انجام مطالعات گسترده و عمیق در زمینه مورد نظر بوده و علاوه بر آن نیاز به آموختن از تجربیات پیشین طرح‌ها و برنامه‌های اجرا شده مشابه دارد. در چنین زمینه‌ای است که اهمیت و ضرورت انجام مطالعاتی نظیر مطالعه حاضر درک می‌شود.

۱-۶ اهداف تحقیق

چنانکه در بندهای پیشین ذکر شد، هدف اصلی این تحقیق ارزیابی طرح بازسازی شهر هویزه و مستند سازی و بررسی روند تحولات معماری بازسازی شهر جنگزده هویزه در ۲۰ سال گذشته در ارتباط با جنگ و برنامه‌ریزی‌های بازسازی پس از جنگ می‌باشد تا با ارائه درس‌های مفید برگرفته از این تجربیات بتوان در آینده نقاط ضعف آن را برطرف و بر نقاط قوت آن تاکید کرد.

بدین منظور مستندسازی و ثبت نحوه بازسازی پس از جنگ و چگونگی اثرات آن بر این شهر و نیز اقدامات انجام گرفته در زمان جنگ و برنامه‌ریزی‌های بازسازی و مدیریت آن در حین و بعد از جنگ تا حال حاضر در این تحقیق به انجام خواهد رسید و تاثیرات تغییر و تحولات گوناگون اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، روانی در برنامه‌ریزی بازسازی پس از جنگ بر شهر مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

هنگامی که صحبت از ارزیابی یک طرح بازسازی می‌شود، در واقع منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از جنبه‌های گوناگونی است که ذیلاً به برخی از آنها اشاره شده است. بنابراین از آنجا که هدف اصلی این تحقیق ارزیابی طرح بازسازی شهر هویزه است، می‌توان به تعبیری بررسی موارد ذیل را در این طرح از اهداف تحقیق حاضر برشمرد:

- میزان و نحوه بهره‌گیری از مشارکت مردمی در مراحل مختلف بازسازی
- میزان توجه مسئولان و برنامه ریزان به نیازهای واقعی مردم و میزان پاسخگویی و مسئولیت پذیری در این رابطه
- میزان انطباق طرح بازسازی با اهداف و استراتژی‌های توسعه ملی و منطقه‌ای
- میزان رضایت مردم شهر پس از بازسازی

— میزان توجه به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی و اقلیمی در حفظ هویت و ساختار شهر

۷-۱ روش تحقیق

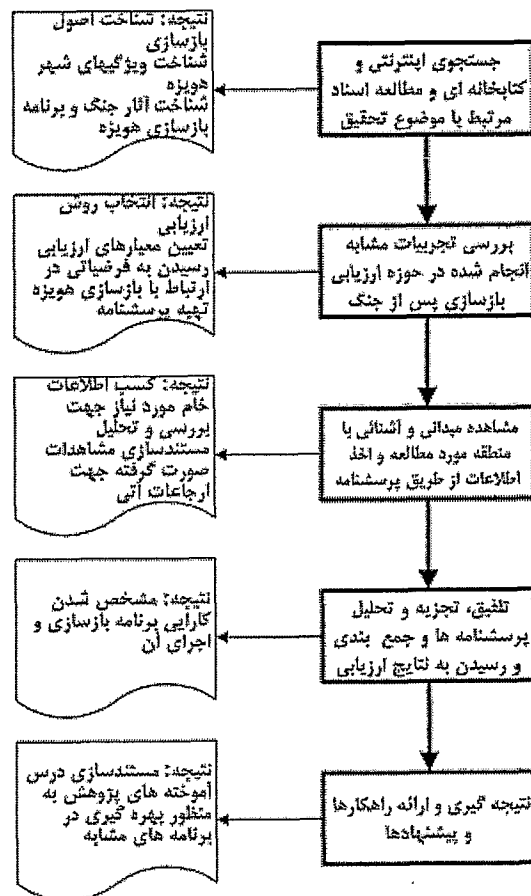
نوع و جایگاه تحقیق حاضر از مناظر مختلف قابل بررسی است. چنانچه از منظر هدف پژوهش به این تحقیق بنگریم، تحقیق حاضر را می‌توان در رده پژوهش‌های کاربردی قرار داد چرا که تلاشی است برای تحلیل و بررسی یک طرح اجرا شده به منظور اجتناب از اشتباهات آن و بهره‌گیری از نقاط قوت آن در طرح‌های بعدی. همانگونه که پیش از این ذکر شد هدف این پژوهش کشف تازه‌ای است که کاربرد مشخصی را درباره فرآیندی در واقعیت دنبال می‌کند.

از منظر دیگر روش تحقیق در این پایان‌نامه روش ترکیبی کیفی-کمی است. در هنگام تحقیق سعی شده است که مفاهیم کیفی با استفاده از گستره‌ای از اعداد به صورت کمی تبدیل شده و برای تلفیق این اعداد از روش لیکرت استفاده شده است. همچنین به منظور جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، بر روی نظرسنجی‌های انجام شده از مردم تحلیل‌های آماری صورت گرفته است.

از سوی دیگر همانگونه که ذکر شد در این تحقیق از پژوهش و مطالعه موردی بهره گرفته شده است. این نوع پژوهش عبارتست از: مشاهده تفصیلی ابعاد مورد مطالعه و تفسیر مشاهده از دیدگاه کل‌گرا. روند انجام این تحقیق را می‌توان به دو مرحله اصلی "مطالعات کتابخانه‌ای" و "مطالعات میدانی" تقسیم کرد که نتیجه پایانی پژوهش مجموعه‌ای از نتایج بدست آمده از دو بخش و تلفیق آن‌ها خواهد بود. شکل ۱-۱ روند انجام مطالعات را نشان می‌دهد.

در بخش نظری با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و جستجوهای اینترنتی، تاریخچه اصطلاحات و مفاهیم اساسی ادبیات موضوع بازسازی پس از سانحه مورد مطالعه قرار گرفت. همچنین کوشش شد تا تحقیقات مشابه و شیوه‌های رایج ارزیابی مورد بررسی قرار گرفته و مناسب‌ترین روش جهت دستیابی به اهداف مورد نظر تحقیق انتخاب شود. از دیگر اقدامات این مرحله می‌توان به مشاهده اسناد و مدارک مربوط به سانحه و تخریب‌های صورت گرفته و نیز بررسی مطالعات پیشین که بلافاصله پس از بازسازی انجام شده بود، اشاره کرد.

شکل ۱-۱ روند انجام مطالعات

در این مرحله حداکثر کوشش به عمل آمد تا ضمن مطالعه و تجزیه و تحلیل مطالب مطالعه شده ایده‌های و فرضیه‌های مناسب با توجه به شرایط منطقه حاصل شود. نتیجه این مرحله رسیدن به روش ارزیابی مناسب، معیارهای ارزیابی و نیز فرضیه‌هایی در ارتباط با نحوه بازسازی شهر هویزه بود که در مرحله بعدی در طراحی سوالات مورد استفاده قرار گرفت.

در بخش مطالعات میدانی از دو ابزار "مشاهده دقیق و مستقیم" و "مصاحبه با مردم، مسئولین و کارشناسان ذیربط"، جهت جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز استفاده شده است.

از ابزار مشاهده جهت آشنایی اولیه با منطقه مورد مطالعه و جمع‌آوری اطلاعاتی که به راحتی از طرق دیگر مانند مصاحبه قابل جمع‌آوری نبوده، استفاده شده است. در تحقیق حاضر ابزار مشاهده در کنار ابزار مصاحبه به کار گرفته شده است و ماموریت جمع‌آوری پاره‌ای از اطلاعات مفید را در رابطه با ساختمان، اطلاعات فنی و نقاط قوت و ضعف طرح و اجرای آن در شهر هویزه به عهده دارد.

در مورد استفاده از ابزار مصاحبه به دلیل سهولت و کارایی بالاتر و نیز سرعت بیشتر روش مصاحبه شفاهی (مصاحبه رو در رو) به روش مصاحبه کتبی (پستی) ترجیح داده شد. در طراحی پرسشنامه‌ها سعی شد تا حتی‌الامکان سوالات بسته بوده و پاسخ‌های بله-خیر یا چند گزینه‌ای داشته باشند. با این وجود در مواردی به دلیل قابل پیش‌بینی نبودن پاسخ، سوالات اجباراً به صورت تشریحی طراحی شد.

در نهایت اطلاعات گردآوری شده هم به صورت کمی و با استفاده از فنون آماری و هم به صورت کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و بدین وسیله سیاست‌ها و اقدامات انجام شده در بازسازی شهر هویزه مورد

ارزیابی قرار گرفت و در نهایت درس‌های آموخته شده به منظور مراجعه و استفاده در تجربیات مشابه بعدی مستندسازی گردید.

۱-۸ شرح واژگان کلیدی

۱. ارزیابی^۱

ارزیابی فرایندی است که به بررسی تغییرات و تحولات برنامه‌ریزی شده و نشده حاصل از یک طرح می‌پردازد و آن طرح را ارزشگذاری می‌نماید. ارزیابی دستاوردهای طرح، میزان کارایی و سودمندی آن و اثر و پایداری آن را برآورد می‌نماید. ارزیابی تأثیرات طرح را بر تک‌تک افراد و کل جامعه، کیفیت زندگی، به‌کارگیری منابع، دستاوردها، خودکفایی و حفاظت محیط و منابع طبیعی در هنگام توسعه طرح جدید تجزیه و تحلیل می‌کند. ارزیابی برآورد سیستماتیک و هدفمند یک پروژه است و طرح، نحوه اجراء و نتیجه را مورد بررسی قرار می‌دهد. هدف ارزیابی تعیین و تجزیه و تحلیل اجزای یک پروژه و میزان موفقیت پروژه در دستیابی به اهداف خود می‌باشد (خورشیدیان، ۱۳۸۷).

۲. سانحه^۲

سانحه یک واقعه ناگهانی و یا اتفاق ناخوشایند بزرگ است که باعث آشفته‌گی در اساس روابط و فعالیت‌های معمول جامعه می‌شود. سانحه را می‌توان یک حادثه مهیب و یا مجموعه وقایعی دانست که منجر به افزایش تعداد آسیب‌دیدگان یا وارد آمدن تلفات و تخریب اموال، زیرساخت‌ها، خدمات اساسی و مبانی معیشتی در مقیاس بیش از ظرفیت‌های معمول جامعه می‌شود.

سانحه گاهی به واقعه‌ای اطلاق می‌شود که الگوهای معمول زندگی یا اکوسیستم را مورد تهاجم غیر عادی خود قرار دهد و لازمه بهبود آن اتخاذ تدابیر اضطراری برای حفظ و نجات مردم و محیط زیست است. سوانح معمولاً با توجه به اثرات و انواعشان دسته‌بندی می‌شوند؛ از قبیل سوانح طبیعی ناگهانی، سوانح بطئی، سوانح تکنولوژیکی و سوانح غیر طبیعی مانند جنگ و مناقشات داخلی (آیسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۳. مدیریت بحران^۳

مجموعه مفاهیم نظری و تدابیر عملی در ابعاد برنامه‌ریزی جهت مقابله با سوانح هنگام، قبل و بعد از سانحه است. این اصطلاح به نحوه مدیریت‌های سانحه و عواقبشان می‌پردازد (آیسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۴. اضطرار^۴

وقوع موقعیتی استثنایی که طی آن مردم قادر به برآوردن نیازهایشان نیستند و با مخاطرات جانی و مالی مواجه می‌شوند.

موقعیت اضطرار ممکن است ناشی از بروز یک فاجعه یا در اثر مجموعه‌ای از فرایندهای غفلت شده و تدریجی محیط زیست یا به واسطه وقوع سانحه‌ای باشد که شرایط غیر عادی برای کنترل اوضاع پیش می‌آورد (آیسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۵. مقابله اضطراری^۱

¹ Evaluation

² Disaster

³ Disaster Management

⁴ Emergency

فعالیتی است که در واکنش به یک سانحه سهمگین یا آماده‌باش برای به حداقل رساندن اثرات منفی یک واقعه ناگهانی در جهت حفظ جان مردم و فراهم کردن خدمات اتخاذ می‌شود. مادامی که موقعیت اضطراری باقی است این فعالیت‌ها نیز ادامه خواهند داشت. مقابله‌های اضطراری همواره بر مبنای ارزیابی پس از سانحه برنامه‌ریزی و اجرا می‌شوند (آيسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۶. آسیب‌پذیری^۲

توسعه جوامع، زیرساخت‌ها، خدمات و مناطق شهری معمولاً در اثر بروز سوانح آسیب می‌بیند و بر اساس ماهیت، ساختار و مجاورتشان با مناطق ناامن، درجات مقاومت متفاوتی را از خود نشان می‌دهند. در حوزه مهندسی، آسیب‌پذیری نوعی عملکرد ریاضی قلمداد می‌شود که در آن میزان خسارت در مقابل یک یا مجموعه‌ای از عوامل در معرض خطر قرار گرفته، بر اساس تاثیرات خطر سانحه اندازه‌گیری می‌شود. این امر برای یک سانحه خاص از مقیاس صفر (بدون تخریب) تا یک (کاملاً تخریب) در نوسان است. در خصوص موضوعات اجتماعی، اقتصادی و تحلیل‌های کلان، برای آسیب‌پذیری تعریف عمومی‌تری بیان شده است. در بسیاری از موارد، برای رتبه‌بندی کیفی آسیب‌پذیری آن را با معیارهای "زیاد"، "متوسط" و "کم" تقسیم‌بندی می‌کنند (آيسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۷. مرحله بازتوانی/فعالیت‌ها (پس از سانحه)^۳

شامل زمان و فعالیت‌هایی است که پس از دوران اضطراری، آسیب‌دیدگان را به بازگشت به زندگی معمول خود و بهبود اوضاع معیشتی رهنمون می‌کند و همچنین به مرمت زیرساخت‌ها، خدمات و اقتصاد در ارتباط با نیازهای طولانی مدت و اهداف توسعه مرحله بازتوانی بعد از سانحه اطلاق می‌شود. بازتوانی مراحل ساماندهی و بازسازی و ادامه مرحله امداد و کمک‌رسانی به افراد و گروه‌های آسیب‌دیده را در بر می‌گیرد (آيسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۸. ساماندهی^۴

مجموعه عملیاتی است که پس از سانحه برای راه‌اندازی خدمات و برقراری مجدد عملکرد آنان، کمک به مردم برای خودکفایی و تعمیر و مرمت مسکن و جامعه و احیای فعالیت‌های اقتصادی (از جمله کشاورزی) انجام می‌گیرد. ساماندهی بر توانمند ساختن مردم آسیب‌دیده (خانوارها و جوامع محلی) برای بازگشت به زندگی معمولی (شرایط قبل از سانحه) و الگوهای زیست‌شان تاکید دارد که از طریق امداد اضطراری و بازسازی در طولانی‌مدت و با اهداف توسعه شکل می‌گیرد (آيسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۹. بازسازی^۵

بازسازی عبارت است از جایگزینی ساختارهای تخریب شده، مرمت کامل خدمات و زیرساخت‌های محلی و احیای اقتصاد (شامل کشاورزی) و غیره که باید در برنامه‌های بلند مدت توسعه گنجانده شود و در آن ابعاد کاهش خطرات با موارد تخفیف خطر ادغام شوند. با بازسازی می‌توان بناهای تخریب شده را عیناً در محل

¹ Emergency Response

² Vulnerability

³ Recovery Phase / Activities (post-disaster)

⁴ Rehabilitation

⁵ Reconstruction

و شکل قبلی جایگزین و دوباره سازی نمود. این امر می‌تواند با جایگزین‌های موقتی به عنوان بخش از مقابله اضطراری یا در دوران ساماندهی انجام بپذیرد (آیسان و دیویس، ۱۳۸۲).

۱۰. معیار^۱

معیار متغیری است برای سنجش برنامه‌ها و اقدامات و یا اثرات و دستاوردهای یک پروژه. به وسیله معیار می‌توان تشخیص داد که یک تغییر در مسیر مطلوب است یا خیر و آیا اهداف مورد نظر یک پروژه یا برنامه به دست آمده است. یک معیار خوب هم تغییرات کمی و هم تغییرات کیفی را منعکس می‌نماید. معیارهای کمی می‌توانند به صورت یک عامل و مجموعه‌ای از عوامل نشان داده شوند و معیارهای کیفی جهت بررسی یک رفتار یا کارکرد و یا یک اثر غیر مستقیم مورد استفاده قرار می‌گیرند (UNCHS, 2001).

۱۱. مستندسازی^۲

در این پژوهش دو مفهوم مکمل از واژه مستندسازی مراد است:

۱- فعالیتی هدفمند، دقیق و منظم در راستای ثبت (مکتوب کردن)، گردآوری، تنظیم و و تدوین، دسته‌بندی و نگهداری اطلاعات است. تمامی این فعالیت‌ها بر حفظ و نگهداری اطلاعاتی تاکید دارند که یا به دلیل نقصان پذیری و قرار گرفتن در معرض نابودی، نیازمند ثبت حفظ و نگهداری است و یا در شکل کنونی قابل استفاده نیست.

۲- بیرون کشیدن درسها و آموخته‌های حاصل از تجربیات گذشته و تاکید و برجسته ساختن آنها به منظور بکارگیری نقاط قوت و جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته در تجربیات آتی (جعفری مقدم، ۱۳۸۳)

---

¹ Indicator

² Documentation